

Тўқмоққа келиб хар турли ташвишлар оркали бирор йил ўтқарибэдим, шуорадаўнчоклишогирдлардинэргаштирган холда машхур Лўли кори лакабли Рўзи кори домла бизга меҳмон бўлиб Андижондан келиб колди. Бу киши эса биз билан пир, бир устоз бўлганликдан энг хурматлик саналган азийз меҳмонимиз эди. Имконият борица беш-ўн кунлик меҳмоннавозлик хизматини бажо келтирдик. Карасам, бу ернинг об-хавоси миждозларига тўгри келиб колди. Асли максадлари эса Корақўл оркали Ёркентга, у ердан Гулжага ўтмакчи эканлар. Йўлбошчилари у томонлардан хабар келтиргунча шу ерда турмокчи бўлдилар. Дархол истакларича, Тўқмоқдан ўн икки чакиримлик тоғ ичидаги Бектош ота мазорига чиқариб қўйдим. Бектош ота хозирги тарихдан тўқкиз юз йил аввал ўтган Туркистон хоконларидан Жамбулдаги Авлиё ота лакаблик Корахон подшоҳ билан замондошдир. Бектош ота лакаблари бўлиб, номлари эса Абулазиз Бобдир. Туркистон бешиги ўгуз туркларининг хонбалиги”(“Пойтахт (чиг.туркча).) ўрнидаги Боласогун шаҳри эса у кунлари ободон бўлиб, ўтрок туркларнинг илм-маданият маркази хисобланарди.

“Тарихи Рашидий” муаллифи Мавлоно Мирзо Хайдар Кўрагон, шу китобда Боласогундан ўз даврида хар турлик илм устида китоблар ёзувчи юзларча олимлар чикканлигини кўрсатади. Эски турк тилини сакловчи “Кутадгу билик” китобини ёзган Юсуф Хос Хожиб ҳам шу Боласогундандир. Бундан ҳам тонг колурлик иш шулким, араб тилининг энг биринчи лугат китобларидан саналган “Сихоҳу Жавҳарий”нинг мусаннифи (ёзувчиси) Фороб туркларидан бўлгандек, уни арабчага таржима килувчи Жамол Чархий эса яна шу боласогунлик ўгуз туркларидандир. Бу китобни ёзгувчи Алихон Соғуний эса шу тупрокда тугилиб, шу ерда униб ўсгандурман. Шунинг учун шеърият сўзларимдаги адабий шиорим(Бу ерда тахаллус маъносида.) Соғуний бўлмишдур.

Бу кутлуг боликдан колган асарлар ўз харобаси остида кандай кўмилиб ётган бўлса, бунинг ўзи ҳам йўқолмиш эди. Шундай бўлса ҳам бу тўғрида узун йиллар давомида тўплаган маълумотларимни бу китобим бошларида ёзиб қолдирдим.

Энди меҳмонларимиз бу мазорга чиқарилгач, ихлослик мусулмонлар булар учун хар тўғрида ёрдамларини аяма-дилар. Бу орада ўттиз-қирк кун ўтгандан кейин буларни Гулжатомига узатиб қўйдик. Шу кунлари эса дахрийлар даврининг бошлангич кунлари бўлганликдан уч харфлик (ГПУ) жаллодларнинг дахшатли ҳаракатлари авж олмиш эди. Булар кетиб беш-ўн кун ўғар-ўтмас мени Пишпаққа чакириб сўроққа олгандан сўнгра камокка буюрдилар. Қетганлар устидан неча қайта сўроқ ўтказиб илиндира олмагач, уч ой чамали камокда ётиб, яна бўшаниб чиқдим. Бу эса тўртинчи йўл камалишим эди.

Бу орада сафар-саёҳатга қўнғим тушиб, Тўқмоқдан икки юз эллик чақирим чамали шарк томонидаги Қоракўл шаҳрига бормокчи бўлиб йўлга чиқдим. Тўқмоқда тургун отушлик Абдурахмон туячи сафар йўлдошим эди. Ўйдан чиққач, орада бир кўниб Иссиққўлга етдик. У кунлари энг қўнғиллик манзарали қўлни бўйлаб юрганимизча Тўқмоқдан чиқиб, бешинчи қўналгада шаҳарда бўлдик. Қоракўл шаҳрининг қурилган жойи бек қўрқлик, гўзал манзаралик. Бир ёғи эса кўм-кўк шишадек қўқариб қўринган қўл қўлтиги. Иккинчи томони тўғри қўчалар бўлиб, қўзилганича бориб, ям-яшил қарагайли тоғга туташган эди. Биз борган кунларижавза (май) ойига тўғри қелганликдан ҳаво очигида қўли қўқдай қўриниб, дала-туз, тоғ-тошлари ям-яшил бўлиб қўзга қорпинур эди.

Шаҳарга қирғач, марҳум отамиз қадрдонларидан отуш-лик Рўзи оҳун ҳожим уйига тушдик. Қоракўл шаҳри эса неча томондан тарихий аҳамиятга эга бўлган бир ер устига қурилмишдир.

Биринчидан, бу жойларни бутун тарих китобларда Тур-қистон бешиги, турк отаси Ўғузхон пойтахти деб атайдилар.

Иккинчидан, Исломдан илғари маданиятлик ўтрок ўғуз турклари бўлмиш Эдиқут элининг тубги ватанлари бўлиб, Боласоғун эса турк ҳоконларининг пойтахти эди.

Учинчидан, Мовароуннахр (Турон) мамлакатларида мангуллар ҳокимияти Темур султон томонидан зарбага учрагач, Туглук Темурхон ўғли Илёсхўжа қўшинини Соҳибқирон тақамиш қилиб юз минг аскар билан қетаётганида Иссиққўл бўйлаб Қоракўл, Қарқара, Тақас, Қўқсу, Оғёз орқали ўтиб, энг Юлдузга тушмиш эди. У ердаги мангул қолдиқлари ҳам енгилгач, Илёсхўжа ўғли Ўғлонхон аскарлари билан Олтой орқали Қорақурум, Мангулияга қочмишдир. Булар ортидан Мирзо Улугбек қобоси Темур султон буйруғи билан ўн минг отлик аскар олиб қувган бўлса ҳам, қочганларга етолмай, Иртиш сувидан ўтқазга қувиб қайтмиш эди. Сўнгра Улугбекка етарли аскар қўшиб Муздовон оша Олтишаҳарга ўтиб, у ерлардаги мангуллар ҳокимиятини битиргач, Қошғар орқали Андижонга қоришни буюрди. Ўзи бўлса, лов-лашқари билан қолибият - зафар байроғини қўтарганича Юлдуздан қайтиб, Тойошув, Қогут, Қунас орқали Туглук Темурхон пойтахти Олмалиққа (ҳозирги Қўргос) қирди. Бу ердаги хон ҳазиналаридан қолдиқларини шипириб олгандан сўнгра ҳокон оиласига эга бўлиб, хон қизини ўз никоҳига олгач, мангуллар Амир Темурни “қўрагон” (қуёв) деб атайдилар. Ўз расмларича улуглаб, хон қизи тароғини - юз мангул, исирғасини яна юз мангул ол-тин қутига қолишиб бошларига қўтаришганларича Самарқандга қелдилар. Шулар уругидан қорокчи, исирғали икки қабила ўзбеклашиб, Самарқанд ва Шаҳрисабз атрофида ҳозирги қўнга доғур яшаб қел-моқдалар. Самарқанд шаҳрига қираётганда қиши қўзига йироқдан ялтираб қўринган тоғдек қошинлик пештоқ Туглук Темурхон қизи - Темур султон хотини Бибиҳоним номига аталган мадраса харобасидур.

Темур султон шу сафарида мангулларга энг сўнгги как-шаткич зарба бериб, Турон - Туркистон элидан уларнинг ҳокимиятини туб-томири билан юлиб ташлади. Ва ҳам чингизийлар давлатининг сўнг ҳокони Туглук Темурхон хазинасини Олмаликдан Самаркандга келтирмиш эди. Булар ичида яшил тошдан ясалган бирови кўк кичикрок, иккинчиси ок тусли каттарок тахт тошлари ҳам бор эди. Самаркандда “Хитойдан келган кўктош” деган халкоғзидаги сўз асли шундан чиккан бўлиши керак. Кўрганлардан эшитишимизча, бу тошларнинг тўрт пучмоғида(Бурчак учи (чиг.туркча).) коса огзидек тўрт ўйиги бор экан. Туркистон халки бир кишини ўзларига хон кўтармокчи бўлсалар, расм-одатлари бўйича шу ўйикларга тилло тўлдириб кўядилар. Сўнгра юз киши сигиб ўлтиргудек катта бир ок кигиз устига хон бўлмиш кишини ўлтиргизиб, тўксон икки бовли (унвонли) ўзбек турк уругидан келган тўксон икки улус беклари кўтаришиб тахт тоши устига кўяр эканлар.

“Маданият” вахшийлари ватанимизга кадам қўймасдан илгари Турон ахлининг сайлаш усуллари шу асосга қурилмиш эди. Бунга кўра бутун халк розилигини олиш бу ишда шарт килинганлиги билинади. Мана, хакикий сайлов шундай халк розилиги билан бўлиши керакдир. Йўқ эса, ўзларини халк ҳукумати атаган “маданий” вахшийлар кўзбўёв, ёлгон сайловларни эллик йиллардан бери кино кўрсатгандек килиб ўтказмокдалар. Лекин коғозни бир тешикдан олиб, иккинчисига ташлашдан бошкани ҳеч ким билмайди ва ҳам билиш ҳақкига эга эмас.

Яна ўз сўзимизга келайли. Шундай килиб Коракўл шаҳридабиройчамалитурдим.Буердагимусулмонларнинг кўпчилиги уйгурлар бўлиб, колганлари эса ўзбек, нўгай, дунган ва сарт калмок (мангул мусулмонлари) эдилар. Борган кунимдан бошлаб, халк кеча-кундуз демай боса бошлади. У кунлари мусулмонлар меним олдимга киришиб диний масалалар, ахлокий ваъз-насихат англашга ортик кизикар эдилар. Биринчи жума Нўгай катга масжидида, иккинчи жума Дунган жомеъида оят ҳадислардан маънил ар баён килиб, имон-ислом асосларин тушунтириб, дардлик кўнгилданчикканрухонийтаъсирликваъзларсўзлаганимда масжид тўла неча минглаган мусулмонлардан чиккан йиги-зори товушлари билан жомеъ ибнолари ларзага келмиш эди. Бу каби рухоний томонидан лаззатланиб, ботиний(Ички, калбдаги, кўнгилдаги (арабча).) сезгиларининг кўзгалиш хусусиятлари эрса кўпинча диний ваъз мажлисларидагина кўрилади.

Одам ўглининг яхшилари эрса фаришталардан ҳам ортикдир.(Бухорий, 10/4509 даги ҳадисдан мулхам ифодадир.) Пайгамбаримиз Мухаммад алайҳиссалом бошлик ўтган барча яловчилар(Элчи (чнг.туркча).), пайгамбарлар бу сўзнинг чинлигига тануклик берадилар. Аларнинг ёвуз-ёмонлари эрса, йирткичларни йўлда колдириб, шайтонларни шар-манда киладилар. Шу кундаги (1967 йилда - ред.) Гарбий, Шаркий Туркистон боскинчиларининг килаётган жабр-зулмлари эса бунинг жонлик гувоҳидир. Ҳозирги бизнинг давримизда инсон яратилгандан бери икки Туркистон мусулмонлари учун бу каби зиёни туганмас, зарбаси узилмас узун офат, кизил бало ҳеч қачон кўрилмагандир. Негаким, дунё борлигидан бери худосиз, динсизлар кўлига курол ўтиб, ҳокимият устига минмаган эдилар. Бу йирткичлар инсонларни ёлғизгина диний, ватаний, шахсий ҳуқуқларидан эмас, балки инсоний ҳуқуқларидан ҳам бутунлай ажратиб, ҳайвонлар каторида ишлатмокдалар. Тахминан минг тўққиз юз еттинчи-саккизинчи йиллари бўлса керак, дунёга танилган сиёсий арбоблардан бириси ўша замонда чиккан сиёсий фиркалар ҳақида ёзган бир китобида “Булар ичида коммунизм каби ақлдан йирик, ҳаё-лии бир маслак аҳли - коммунистлар ҳам бор”, демишдир. Мана шу ҳаёлий маслак

эгалари эллик йиллардан бери аклдан ташкари тузумларини курул кучи билан халк устида юргизиб турадилар.

Пайгамбаримиз Мухаммад алайхиссаломдан киёмат аломати сўралмиш эди. Анда: - Харомзоданинг ўгли харомзодалар ҳукумат эгаси бўлиб, халк устида зулм ҳукмини юргизади, - дедилар. (Бухорий, 15/7045 даги ҳадисдан мулҳам ифодадир.)

Ҳозирда эса нақ шу кунлар устида турамиз. Энди бу фиркадан қандай яхшилик умид бўлурким, буларнинг асосий тузумлари худосизлик, динсизликка, ўзларидан бошқа ҳеч нарсага ишонмасликка қурилмишдир. Чунки динсизлик ҳар бир ёмонликка йўл очади. Инсонни ин-сонлик сифатида тутиб турадиган, ҳар бир яхшиликка бошлайдиган нарса диндур.

Коракўл шаҳрида қанча турган бўлсам, уйку вақтларидан бошқа чоғлари келим-кетимдан бўшанолмадим. Шундай бўлса ҳам вақт топиб, машҳур швед сайёҳи Свен Хедин асари “Такла-макон ва ҳам Тебат” саёхатнома китобларини ўқиб чиқиб, улардан кўп фойдаландим. Ўзгариш олдида талонга учраган Коракўл кутубхонаси татарча, усмонли туркча таржималик нодир асарлар кўплиги билан машҳур эди. Инкилоб бошлангич даврида қонунсиз қора қуч, қондон одамлар ҳокимияти қурилганликдан шаҳарлар ва бошқа маданий асарлар кўплари қойиб бўлмишдир.

Ўрта аср ваҳшийлари - мангул аскарлари ўша вақтда Ислон маркази Бағдод шаҳрига босиб қирганларида уларча қол эмас, ўлжага арзимас неқадар қимматбаҳо нафис нодир китоблар Дижла қарёсига ташланганликдан олти ойлаб қарё қуви қорайиб оққанлиги тарихларда ёзилмишдур. Ундан ҳам жирқанурлик иш эса йигирманчи аср “маданий” йирткичлари - большевиклар ҳокимияти даврида ҳам турлик ваҳшийларга йўл қўйилганлиқдан анчагина тарихий асарларимиз, халқ қўлида сақланиб ётган не қимматбаҳо нодир қўлёзма китобларимизни ўз эгалари қўрққанларидан ўтга ёндириб, қулга оқизишга мажбур бўлмиш эдилар. Ёлғиз ўзимнинг Тўқмоқ, Сўқулукдаги бирор арава қелгудек ҳар турлик китобларим эса шу қўмилганича қириб, ер остида қолмишдир... Бу қабил қожилар ёлғиз қет ўлкалардагина эмас, балки ҳукумат маркази Петроград китобхоналарида ҳам бўлмиш эди. Шундоқки, бутун Ислон олами қўз тикқан, минг уч юз йилдан ортиқ тарих шарафига эга бўлган “Қасхафи Усмоний”, яъни қазрат Усмон устида шақодат топган Қуръон эрса, шу қутубхонада сақланиб қелганликдан оти қусулмон бир неча эсриклар(Қас (қиг.туркча).) томонидан анчагина қаракдари олинмишдир.

Татаристон марҳум муфтий қазрати Ризо Фаҳрий бошлиқ Қусо қазрат ва бошқа олимлар бу қожиадан қабар топқач, қарқол қунинг қорасига қиришиб, бу улуг тарихий Қуръон шу қунга доқур сақланиб қолишига шулар сабабчи бўлдилар. Оллоҳ уларни раҳмат қилсин! Ҳозирда эса бу Қуръон Тошқент музейқонасида сақланиб, қетдан қелган саёхатқиларга, айниқса, қусулмонлар учун, бек қизикарлик тарихий эсқалиқ ҳисобланади...

Шундай қилиб, Коракўл шаҳрида бир ой-қирқ қун қамали турганим сўнгида у ердан қайтиб Тўқмоққа қелдим эрса, қени қутиб тургандек яна бир зўр воқеа тугилмиш эди. Шундоқки, қозирги қунларда Арабистонда туришган Олтинқон, Қубашширқонларнинг устози, эски Қосон зодақонларидан, Фаргона вилоятларида обрўси ошган, атоғи қикқан, замониға қўра улуг олимлардан саналган Носирқонтўра марҳум қоммунистларга қарши қўзқолон қўтармиш эди. Нима қилишларини қила олмай, қулга оққан қишидай қайронликда турган қусулмонлар ўз қиний олимларини илоқий қучдан қоли бўлмасалар қерак деб қумон қилганликларидан қол-қонларини аямай бу қишиға қўшилувқилар ўлка бўйлаб қўпаймиш эди. Бирок иш вақтидан ўтган, не фурсатлар қўлдан қетган эди.

Ўзқ-яқинлардаги большевикларга қарши қўтарилган қўзқолонлар бутунлай бостирилиб,

ишлари марказга боғланиб, йўллари очилмиш эди.

Пайгамбаримиз Мухаммад алайхиссаломнинг “хар окил киши ўз замонасига тушунувчан бўлсин”, (Бухорий, 13/6095-6096 даги хадисдан мулхам ифодадир.) деган хикматли сўзларига амал қилиш ва ҳам Пайгам-баримизнинг йигирма уч йиллик нубавва(Пайгамбарлик (арабча).) давридаги сиёсатлик, бутун умматларига улгу бўлгудек таржимаи холларидан хабардор бўлиш ҳаммадан кўпроқ Ислоҳ олимларига лозим эди. Замонавий сиёсат олаmidан хабарсиз бўлганликдан бутун ишлари тесқарисига айланди. Ёлғиз кўзголончилар эмас, шу бахонада ўзларига тўғри келмаган ёки кишига сўзи ўтарлик одамлардан Наманган, Қосон атрофлари билан ҳеч жойда қолдирмай, отиб-қопиб юриб ўлдирдилар. Қолганлари бўлса, қўлга тушганлари қаттиқ қамокка ёки узок сурғунларга юборилиб йўқотилди. Бечора марҳум қочиб юрган еридан икки ўспирин ўғли билан ушланиб Тошқентга келтирилган, сўнггида энг қаттиқ ерости қоронгу уйда ётганлигини эшитган эдим. Кейин икки ўғли билан бирликда ўлим қазоси берилиб, дунёдан йўқотилмишдир. Агар шу киши ўрнида сиёсат олаmidан хабардор, онглик бошқа биров бўлганида ишни бошқача, тақийлий равишда олиб борарди. Бу қадар улуг кўзголон майдонида тўқилган ерлик халқ қонлари беқорга қетмас эди. Чунки, жанубий томондаги Афғон, Ҳиндистон қегараларини қўлга келтириб, у ёқдан ёрдам етқизиш имқонияти тугилмиш экан. Онқсизлик шумлигидан шу ишни қажара олмадилар. Бу қаракат бошланиш олдида Қирғизистон атрофларига ва бошқа жойларга махсус қишилар юборилмиш экан. Ҳудо саклаб, у қонлари меним Қоракўлда бўлганим учун ҳеч ишдан қабарим йўқ эди.

Шундай бўлса ҳам мен қелиб, ҳафта ўтмай шу қогдаги вақшийлик одатларича тун ярми ширин уйқуда уч қарф қаллодлари томон тушиб, мени қосдилар. Қеча қоронғусида қуроллик қарбий қишиларга туёқсиздан (Қутилмаганда, тўсатдан, қилдирмай, бирданига (қиг. туркча).)

қўзлари тушиб қўрққанликдан мўлдирашиб турган қотин, бо л алар қолларини нима деб айтишга тўғри қелади. Шунинг учун бу қабида қаттиқ ишни қўрмаган қўп қишилар юрак ўйноқ қасалига йўлиқмиш эди. Сўнгра қўзга қўринган ёзув-қизувларни йигиштириб, мени қайдаганларича Қрунзега қелтиргач, ҳеч нарса сўрамасдан ерости уйига қирғизиб қамаб қўйишди. Бу йўли ушланиб уч ой қамали ётганим иқидда қар ёқлама қаттиқ текшириш ўтқазган сўнггида бу ишдан меним қабарим йўқлиги булар олдида аниқланмиш эди. Шу бахона бўлди, қақикатда эса, қайбий қуч ёрдами етди бўлқайқим, бу қабида қаттиқ қамок қалосидан қўп узокламай яна қутулиб қикдим.

Алиқонтўра Қогунийнинг
"Турқистон қайғуси" қитобидан